

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.922

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

A PROTECTION OF RIGHTS AND INTERESTS OF DEFENDANT IS AT SECURITY FOR A CLAIM IN THE CONTEXT OF PRINCIPLES OF CIVIL JUDICIAL LAW

Алексеева Н.С.,
*аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті досліджено вплив принципів верховенства права, справедливості, процесуальної рівності сторін та пропорційності на захист прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову. Охарактеризовано процесуальні засоби протидії зловживанню правом позивача на забезпечення позову, які можуть бути використані відповідачем, у їх співвідношенні з принципами цивільного процесуального права.

Ключові слова: позивач, відповідач, забезпечення позову, захист права, зловживання правом.

В статье исследовано влияние принципов верховенства права, справедливости, процессуального равенства сторон и пропорциональности на защиту прав и интересов ответчика при обеспечении иска. Охарактеризованы процессуальные средства противодействия злоупотреблению правом истца на обеспечение иска, которые могут быть использованы ответчиком, в их соотношении с принципами гражданского процессуального права.

Ключевые слова: истец, ответчик, обеспечение иска, защита права, злоупотребления правом.

In the scientific article influence of principles of supremacy of right, justice, judicial equality of parties and proportion is investigational on the protection of rights and interests of defendant at security for a claim. Judicial counterweapons to abuse of right of plaintiff are described on securities for a claim, that can be used by a defendant, in their correlation with principles of civil judicial law.

Key words: plaintiff, defendant, security for a claim, defence of right, abuse of right.

Постановка проблеми. Закріплений у нормах ЦПК України механізм ужиття судом заходів забезпечення позову є дієвим засобом захисту інтересів позивача у процесі розгляду і вирішення цивільної справи судом. Незважаючи на те, що відповідно до положень ст. 151 ЦПК України з клопотанням про забезпечення позову до суду може звернутися будь-хто з осіб, які беруть участь у справі, за своєю суттю такі заходи спрямовані на захист інтересів позивача і лише зрідка використовуються для захисту інтересів третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та відповідачів (наприклад, у разі забезпечення зустрічного позову).

Саме на захист інтересів позивачів під час ужиття заходів із забезпечення позову вказує і Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» № 9 від 22.12.2006 р., коли зазначає, що забезпечення позову – це сукупність процесуальних дій, які гарантують виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог.

Водночас у п. 4 вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду України справедливо відзначається, що, вирішуючи питання про забезпечення позову, суд має брати до уваги інтереси не тільки позивача, а й інших осіб, права яких можуть бути

порушені у зв'язку із застосуванням відповідних заходів. Наприклад, обмеження можливості господарюючого суб'єкта користуватися та розпоряджатися власним майном іноді призводить до незворотних наслідків. Звичайно, найбільш обтяжливими заходи забезпечення позову можуть бути для відповідача, оскільки вони спрямовані, як правило, на обмеження його можливостей розпоряджатися майном, вчиняти певні юридичні чи фактичні дії тощо. У разі зловживань із боку позивача його правом вимагати від суду вжиття заходів забезпечення позову наслідки для відповідача можуть бути вкрай негативними і можуть виражатись у заподіянні йому майнової шкоди, зупиненні господарської діяльності тощо. Тому очевидно є необхідність наділення відповідача правом та реальною можливістю здійснення захисту його прав та інтересів під час забезпечення позову.

У Рішенні Конституційного Суду України від 31 травня 2011 р. у справі № 1-18/2011 за конституційним зверненням громадянки Ірини Іванівни Сінюгіної щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного процесуального кодексу України зазначається, що інститут забезпечення позову передбачає можливість захисту особою порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Водночас у Кодексі встановлено систему

захисту прав особою, щодо якої застосовано заходи забезпечення позову. Складниками такої системи є: співмірність видів забезпечення позову із заявленими позивачем вимогами; можливість суду вимагати від позивача забезпечити його вимогу заставами; відшкодування особі збитків, завданих забезпеченням позову; право на апеляційне оскарження ухвали суду щодо забезпечення позову (частина третя статті 152, частина четверта статті 153, стаття 155, пункт 2 частини першої статті 293 Кодексу).

Аналіз зазначених положень Кодексу, на думку Конституційного Суду України, дає підстави для висновку, що законодавець збалансував права як особи, яка ініціює питання про застосування заходів забезпечення позову, так і особи, щодо якої такі заходи застосовано.

Між тим, судова практика дає можливість стверджувати, що передбачені у ЦПК України засоби захисту прав та інтересів відповідача не завжди виявляються достатньо ефективними і дають змогу повністю усунути можливість для зловживання із боку позивача правом на забезпечення позову та здатні усунути всі негативні наслідки таких зловживань. У зв'язку з цим проблематика захисту прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову потребує ретельного дослідження.

Стан опрацювання. У юридичній науці наявна значна кількість досліджень, присвячених аналізу процесуальних засобів захисту інтересів відповідача у цивільному судочинстві. Цієї проблематики так чи інакше у своїх працях торкалися такі науковці: С.С. Бичкова, Н.Л. Бондаренко-Зелінська, М.М. Голіченко, К.В. Гусаров, П.П. Заворотко, М.Б. Зейдер, В.В. Комаров, І.М. Пятілетов, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян та ін.

Значна кількість праць учених-процесуалістів присвячена дослідженню різних питань забезпечення позову. Серед них роботи таких учених, як Є.В. Васьковський, Р.Є. Гукасян, М.А. Гурвич, І.С. Денісов, Я.П. Зейкан, О.Ф. Клейнман, В.А. Кройтор, С.Г. Кузьменко, Д.Д. Луспеник, Н.В. Павлова, Н.М. Ткачова, М.С. Фалькович, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, К.С. Юдельсон, Т.Б. Юсупов, В.В. Ярков, М.М. Ясинок та ін.

Водночас спеціальні наукові дослідження, що стосуються конкретно проблематики захисту прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову, майже відсутні.

Метою статті є встановлення шляхом аналізу положень чинного законодавства, наявних наукових розробок та узагальнень судової практики характеру впливу деяких принципів цивільного процесуального права на порядок захисту прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову.

Виклад основного матеріалу. Основою процесуального забезпечення захисту відповідача у цивільному процесі в юридичній літературі називають принципи цивільного процесуального права, серед яких важливе місце посідає принцип рівності сторін.

Закріплений у Конституції України принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом

і судом (п. 1 ст. 129) означає надання їм рівних можливостей для захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів у суді. У позовному провадженні цей принцип трансформується у принцип процесуальної рівності сторін. Відповідно до ч. 1 ст. 31 ЦПК України сторони мають рівні процесуальні права й обов'язки. Рівноправність сторін виявляється не тільки в наборі процесуальних засобів захисту суб'єктивних прав або охоронюваних законом інтересів, а й у рівності процесуальних можливостей [1, с. 202]. Цей принцип вимагає надання кожній стороні достатньої можливості представити свою справу в умовах, які не надають їй значних переваг перед її опонентом. Реалізація принципу рівності сторін зумовлює закріплення у ЦПК України такого обсягу процесуальних прав та обов'язків відповідача, який би врівноважував процесуальні права та обов'язки позивача у цивільному процесі, що дозволяє мінімізувати шанси останнього зловживати своїм правом на судовий захист та створити для сторін рівні можливості для захисту [2, с. 30].

Стосовно порядку вжиття судом заходів забезпечення позову правило рівності сторін означає наділення відповідача процесуальними повноваженнями, рівноцінними за своєю ефективністю до прав позивача та такими, що надають відповідачеві можливість дієвого захисту проти забезпечення позову. При цьому захист інтересів відповідача у процесі забезпечення позову не потрібно розуміти як перешкодження законним процесуальним діям суду, які справді спрямовані на гарантування виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог. Засоби протидії із боку відповідача призначені для недопущення зловживання позивачем своїм правом на забезпечення позову, протидію необґрунтованому забезпеченню позову, а тому вони також не повинні переходити межі добросовісності.

Негативні наслідки зловживання із боку позивача правом на забезпечення позову можуть проявлятися як у самому існуванні незаконних обмежень прав відповідача протягом певного часу (неможливість розпоряджатися майном та грошовими коштами, на які накладено арешт, заборона вчиняти певні дії або, навпаки, необхідність вчиняти певні дії усупереч бажанню та інтересам відповідача; заборона іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання тощо), так і в негативних наслідках, спричинених такими обмеженнями (від заподіяння майнової шкоди, яка може полягати не лише у прямих збитках, а й в упущеній вигоді, навіть до банкрутства чи фактичного припинення функціонування суб'єкта господарювання, якщо заходами забезпечення позову його підприємницькій діяльності було завдано непоправної шкоди).

Процесуальним засобом захисту відповідача проти самих незаконних обмежень його прав та інтересів у вигляді безпідставного вжиття заходів забезпечення позову є передбачене положеннями ст. 154 ЦПК України право відповідача звертатися до суду з вимогами про заміну виду забезпечення позову або скасування заходів забезпечення позову.

Також відповідач не позбавлений можливості апеляційного оскарження ухвали суду про забезпечення позову (ч. 9 ст. 153, п. 2 ст. 293 ЦПК України).

Попередження негативних наслідків безпідставного вжиття заходів забезпечення позову у вигляді збитків можливе шляхом застосування механізму застави, або, як його називають у юридичній літературі, – зустрічного забезпечення. Відповідно до ч. 4 ст. 153 ЦПК України суд, допускаючи забезпечення позову, може вимагати від позивача забезпечити його вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зловживанню забезпеченням позову, яка вноситься на депозитний рахунок суду. Розмір застави визначається судом з урахуванням обставин справи, але не повинен бути більшим за розмір ціни позову.

Утім, така гарантія захисту інтересів відповідача належним чином у ЦПК України не врегульована. Відповідач, як правило, позбавлений можливості впливати на вирішення судом питання про застосування до позивача зустрічного забезпечення, оскільки у більшості випадків питання про забезпечення позову, а отже, і питання про зустрічне забезпечення, вирішується судом без повідомлення відповідача. Таким чином, суду під час вирішення питання про вжиття заходів забезпечення позову та необхідність застосування зустрічного забезпечення відомі лише аргументи позивача, що не зовсім відповідає принципу рівності сторін. Більш доцільним було б закріплення у ЦПК України права відповідача навіть після вжиття судом заходів забезпечення позову вимагати від суду покласти на позивача обов'язок внести зустрічне забезпечення, якщо відповідач доведе суду реальну можливість завдання йому збитків таким забезпеченням позову. У разі, якщо суд задовольнить таку вимогу відповідача, а позивач у встановлений судом строк не внесе на депозитний рахунок суду грошову суму застави, заходи забезпечення позову мають бути скасовані.

У разі скасування заходів забезпечення позову, набрання законної сили рішенням про відмову у задоволенні позову чи ухвалою про закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду особа, щодо якої вжито заходи забезпечення позову, має право на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. У разі внесення позивачем предмета застави відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, насамперед здійснюється за рахунок предмета застави (ст. 155 ЦПК України).

Тісно пов'язаний із принципом рівності сторін принцип справедливості судового розгляду. Судовий розгляд визнається справедливим за умови забезпечення рівного процесуального становища сторін, що беруть участь у спорі [3, с. 270]. Правильно вказує на близькість принципів справедливості та процесуальної рівноправності сторін О.І. Величко, зауважуючи, що не може бути справедливості без рівності, а правову рівність не можна побудувати без справедливості. Отже, за своєю правовою природою принцип рівності у цивільному процесі є ще і проявом загальноправового принципу справедливості, перебуває із ним у нерозривному двоєдиному зв'язку [4].

Як відзначає Н.Ю. Голубєва, справедливість вимагає відповідальності між діями та їх соціальними наслідками. Вважається, що принцип справедливості є визначальним для приватного права та впливає на метод його регулювання.

Принцип справедливості має особливе значення. Він найбільшою мірою виражає загальносоціальну сутність права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особою та суспільством, громадянином і державою. Принцип справедливості вимагає, щоб правосуддя здійснювалося на законних і чесних підставах [5, с. 106].

Справедливість є однією з основних засад права, вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню (Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. у справі № 1-33/2004 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання)).

Ідея справедливості реалізується насамперед через нормативне закріплення права на справедливий судовий розгляд. Справедливість судового розгляду з юридичного погляду можна забезпечити лише у разі дотримання принципу верховенства права. Принцип верховенства права, у свою чергу, є фундаментом для принципу сумірності (пропорційності) і водночас не може реалізуватися повною мірою без його дотримання. Принцип верховенства права є підвалиною побудови правової держави, у якій, як зазначають дослідники, діють дві вимоги, яких має дотримуватися суд під час обрання правової цінності, що підлягає захисту у певній спірній ситуації: співмірність судових рішень та заборона надмірності [6, с. 150–151; 7, с. 145–147].

Принцип пропорційності є суддівським критерієм визначення відповідності (пропорційності) обраних засобів поставленим легітимним цілям [8, с. 46]. Обов'язковим є дотримання судами принципу пропорційності і під час застосування норм цивільного процесуального права, наприклад, у питаннях застосування заходів забезпечення позову [6, с. 156]. Цей принцип зобов'язує суд враховувати інтереси відповідача під час вирішення питання про забезпечення позову. Так, відповідно до п. 47 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» № 13 від 24.10.2008 р. заходи до забезпечення позову повинні бути співмірними із заявленими позивачем вимогами. Співмірність передбачає співвідношення господарським судом негативних наслідків від ужиття заходів до забезпечення позову з тими негативними наслідками, які можуть настати в результаті нежиття цих заходів, з урахуванням відповідності права чи законного інтересу, за захистом яких заявник звертається

до суду, вартості майна, на яке він заявляє клопотання накласти арешт, чи майнових наслідків заборони відповідачу здійснювати певні дії. Сформульоване для господарських судів щодо вирішення корпоративних спорів, це правило цілком може використовуватись і у цивільному судочинстві під час вирішення судом питання про забезпечення позову в будь-якій категорії справ позовного провадження.

Таким чином, принцип пропорційності (співмірності) під час вирішення судом питання про забезпечення позову має превентивний характер стосовно негативних наслідків такого забезпечення і впливає на попередження вжиття судом таких засобів забезпечення позову, які суттєво порушують права й інтереси відповідача та спричиняють такі негативні наслідки, що не є співмірними з тією позитивною процесуальною метою, заради досягнення якої вони приймаються судом.

Висновки. Отже, на захист прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову значний вплив мають принципи верховенства права, справедливості, процесуальної рівності сторін та пропорційності. У своїй сукупності вони створюють підвалини для функціонування такого механізму забезпечення

позову, за якого має забезпечуватись баланс прав та обов'язків сторін, відповідач наділений процесуальними повноваженнями, обсяг і якість яких дозволяє йому ефективно протидіяти зловживанню правом позивача на забезпечення позову, а суд, вирішуючи питання про вжиття заходів забезпечення позову, обов'язково співставляє позитивний ефект від досягнення відповідної процесуальної мети (гарантування виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог) та негативні наслідки вжиття таких заходів.

Утім, правове регулювання порядку захисту прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову залишається недосконалим.

Пропонується доповнити положення ч. 4 ст. 153 ЦПК України вказівкою про право відповідача навіть після вжиття судом заходів забезпечення позову вимагати від суду покласти на позивача обов'язок внести зустрічне забезпечення, якщо відповідач доведе суду реальну можливість завдання йому збитків таким забезпеченням позову. У разі, якщо суд задовольнить таку вимогу відповідача, а позивач у встановлений судом строк не внесе на депозитний рахунок суду грошову суму застави, заходи забезпечення позову мають бути скасовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Курс цивільного процесу : [підруч.] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 1351 с.
2. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Окремі питання захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі / Н.Л. Бондаренко-Зелінська, П.В. Гопкін // Університетські наукові записки. – 2015. – № 1 (53). – С. 27–37.
3. Коруц У.З. Принцип «рівності вихідних можливостей» у практиці Європейського суду з прав людини / У.З. Коруц // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського : матер. III міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листоп. 2012 р.) / відп. за випуск М.І. Пашковський ; НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 266–270.
4. Величко О. Правова природа принципів рівності та рівноправності в цивільному процесі / О. Величко // Юридичний журнал. – 2004. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1083>.
5. Голубєва Н.Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права / Н.Ю. Голубєва // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 53. – С. 103–114.
6. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук / Ю.О. Євтошук. – К., 2015. – 214 с.
7. Циппеліус Р. Філософія права : [підруч.] / пер. з нім. Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
8. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції : [монографія] / [Т.О. Карабін, Я.В. Лазур, М.В. Менджул, П.А. Трачук та ін.] ; за заг. ред. М.В. Савчина. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. – 320 с.